

Kde hledat východiska antipedagogiky?

Zdeněk Křivánek

Velice mne zaujal článek „Chybná východiska a mylné předpoklady antipedagogiky“ Stanislavy Kučerové (Pedagogická orientace 2/1999, s. 100 až 105). Dovolil bych si připojit malou variantu k odpovědi na významnou otázku autorky článku: „Kde se berou v antipedagogice ty nenávidné inkektivy, očerňování výchovy...?“ (s. 103, 2. odstavec).

Domnívám se, že v případě antipedagogiky, černé pedagogiky a jim podobných pedagogických směrů jde o transformovanou tzv. „antiautoritativní“ pedagogiku, případně „neautoritativní“ pedagogiku, o které se u nás poměrně málo ví. Ještě méně se ví o velkých sporech, které o ní probíhaly v zahraničí.¹

Zdůrazňování volnosti ve výchově, názor, že by se dětem neměly vnučovat hodnotové postoje, že by si každé dítě mělo vytvářet svůj vlastní hodnotový systém, že do školy nepatří hodnocení výkonu apod., je při transformaci naší školy často považováno za to nejpřínosnější. Výchova k „svobodě“, k „humanitě“, k „demokratizaci“ jsou ideály, pro které se náš učitel snadno nadchne. Ovšem je třeba vidět i pedagogicko-politická východiska proklamovaných hesel.

V německých publikacích se používá termín „antiautoritární“ výchova (viz např. Schaller, 1978). Termín „antiautoritární“ sice programově naznačuje boj proti „zkostnatělým“, neživotným formám autority, avšak ve svých důsledcích (ve své vázanosti na frankfurtskou filozofickou školu) toto pedagogické zaměření jde vlastně proti jakékoliv autoritě, i proti autoritě, která má svou legitimitu.

Domnívám se, že v naší pedagogické veřejnosti nejsou známy pedagogicko-politické zdroje a východiska antiautoritativní pedagogiky. Co se však u nás rovněž neví, je to, že antiautoritativní pedagogika byla úzce spjata s pedagogikou nové levice. Pedagogiku nové levice však její stoupenci označovali jako „kritickou vědu o výchově“ (např. Wulf, 1978; Schaller, 1978.) „Kritická“ je tato věda proto, že vychází z „kritické teorie“ frankfurtské školy.

Otevřeně jsou vazby mezi levicovou pedagogikou a frankfurtskou „kritickou teorií“, která je nepochybně marxistickou filozofickou školou, vyjádřeny

¹Z mnoha polemických prací je zde možno uvést alespoň tři články: Heinrich Heise: Od antiautoritární výchovy k nově chápané autoritě. (Heise, 1978). Clemens Menze: Ke kritice komunikativní pedagogiky. (Menze, 1979.) Johannes Nosbüsch: Pedagogika bez norem? (Nosbüsch, 1978.)

řadou autorů (uvádím německé pedagogy: Wulf, Schaller, Klafki). Pedagogika nové levice považuje za zcela samozřejmé, že se ve výchovných cílech orientuje na kritickou teorii frankfurtské školy. V kritické teorii frankfurtské školy jsou cíle a metody vytvoření nového společenského systému formulovány politicky. Ve vědeckých pracích stoupců pedagogiky nové levice (či kritické vědy o výchově) je však již nemusíme najít v tak otevřené podobě. Frankfurtská škola odmítá kapitalismus, totalitární stalinistický komunismus i státní zřízení demokratických států se sociálně-tržním systémem (je to odmítaný tzv. „establishment“). Dělnická třída již ztratila své revoluční schopnosti. Integrovala se do kapitalismu. Revoluční síla je v mládeži. Mládež je ovšem nutno odtrhnout od hodnotového systému „staré společnosti“, „staré generace“. Je nutno zřídit tzv. „racionálně (rozumně) uspořádanou společnost“, v níž by bylo odstraněno veškeré panování, vykořisťování, znevolňování. Škola a oficiální výchova a její instituce těmito společensky záporným jevům pomáhají, protože pomáhají „konzervovat“ stávající společenský systém.

Co se týče vazeb pedagogiky nové levice k frankfurtské filozofické škole, lze se odvolat na knihu Klausa Schallera „Úvod do komunikativní pedagogiky“ (Schaller, 1978), ve které se jasně formuluje, že komunikativní pedagogika považuje za svou výchozí obecnou teorii kritickou teorii frankfurtské školy a že má vazby na antiautoritativní a neautoritativní pedagogiku.

Citujme K. Schallera: „Komunikativní pedagogika si činí nárok také pro sebe vedle jiných pedagogických směrů na titul ‚kritická věda o výchově‘ (Schaller, 1978). Jako kritickou se označuje věda o výchově, která se úzce opírá o tzv. ‚kritickou teorii‘ (frankfurtská škola – M. Horkheimer, Th. Adorno, J. Habermas). Jí vděčí pedagogika za důležité impulzy (K. Mollenhauer, H. Blankertz, W. Klafki, I. Dahmer, W. Lempert a P. M. Roeder). Klafki sám vyzdvihuje jako charakteristický rys tohoto směru *ideologicko-kritické kladení otázek a ideologicko-kritickou metodu a emancipační poznávací zájmy*.“ (Schaller, 1978, s. 21.)

Schaller (1978, s. 113–121) sice hovoří v citované knize o neautoritární výchově, ovšem konečné cíle nové levice v podobě odtržení mladé generace od hodnotového systému „staré společnosti“ vedou vlastně k odporu proti jakékoliv autoritě, která by byla spojena s odmítaným společenským vykořisťovatelským systémem. Tyto cíle jsou jasně formulovány v knize Ch. Wulfa „Teorie a koncepty vědy o výchově“ (1978, s. 157–190), zvláště v kapitolách „Kritika“ (1978, s. 168–173), „Společnost“ 173–182).

W. Klafki hovoří o historii norem, z nichž vychází komunikativní pedagogika. Mezi těmito normami se uvádí „emancipace“, „dospělost“, „sebeurčení“, „demokratizace“. Za zdroje považuje antické myšlení, osvícenství, Marxe a kritický neomarxismus. (Klafki, W.: Aspekte kritisch-konstruktiver

Erziehungswissenschaft, Weinheim 1976, s. 382; podle: Schaller, 1978, s. 21) Ch. Wulf v knize „Teorie a koncepty vědy o výchově“ (1978, s. 157–190) předkládá obdobný seznam výchovných cílů kritické vědy o výchově: prosazování osvícenství, emancipace, boj proti zvěcnění, uplatňování kritiky vůči autoritám jakéhokoli druhu, boj proti buržoazní společnosti, boj proti „panování“.

W. Brezinka (z pozice kritika) považuje za výchovné cíle nové levice dospělost, rozumnost, schopnost kritizovat, emancipovanou osobnost, schopnost sebeurčení, připravenost k politickému boji, schopnost solidárního jednání, všeobecně vzdělanou osobnost. (W. Brezinka: *Výchova a kulturní revoluce*, München, Basel; Reinhardt 1974, s. 145–164.)

Pro charakteristiku pedagogiky nové levice nejsou důležité jen výchovné cíle, které přijímá, ale i výchovné hodnoty, které ignoruje. Ty uvádí W. Brezinka v knize „Výchova a kulturní revoluce“ (Brezinka, 1974). Mezi nežádoucími slovy, která jsou vylučována z řeči nové levice, jsou podle W. Brezinky (s odvoláním na Neuhausa, 1971, s. 158 a Brücknera, 1968, s. 100) například slova „odpovědnost“, „důvěra“, „zdvěřilost“, „slušnost“, „úcta“, „vděčnost“, „skromnost“, „píle“, „věrnost“, „poslušnost“, „kázeň“, „výběr“, „sebekázeň“, „mravnost“, „autorita“, „péče“, „řád“ („pořádek“), „dobrosrdečnost“, „vlast“, „otčina“, „národ“, „připravenost k obraně vlasti“ atd.

Kritika pedagogiky vlastně splývá s kritikou tamější školy a politické (socialistické) zaměření této kritiky je zřejmé i z řady publikací stoupců levicové pedagogiky. Lze například uvést knihu F. Nyssena „Kritika školy jako kritika kapitalismu“. (Nyssen, 1971).

Když se v Německu (SRN) k moci dostala CDU a levicová pedagogika ztratila své dřívější politické zaštitění v podobě vládnoucí sociální demokracie, pedagogové zřejmě vzali v úvahu změněnou politickou situaci, ale také vývoj v zemích „reálného socialismu“ a přestali otevřeně hovořit o levicové pedagogice. Objevily se nové, zřejmě politicky „nezatížené“ termíny (jako „antipedagogika“, „černá pedagogika“ apod.).

Kontinuitu mezi pedagogikou nové levice a pozdější „antipedagogikou“ a „černou pedagogikou“ bychom mohli doložit výběrem frekventovaných slov (např. „panování“, „zotročování“, „podrobování“ či „porobení“, „znevolňování“ apod.). Jisté by se tato kontinuita našla i podle jmen autorů, případně i na základě odkazů na odbornou literaturu.

Abych naznačený postup uvažování uzavřel: Prostě existuje emocionální náboj z boje proti „nespravedlivé třídní společnosti“, proti „establishmentu“, proti „panování“, „utlačování“ atd., vůbec proti „zlořádům třídní společnosti“, který se promítá i do vztahů mezi dětmi a dospělými, hlavně do vztahů mezi dětmi na jedné straně a rodiči a učiteli na straně druhé.

A tento emocionální náboj se nyní přesunul do „antipedagogiky“ a „černé pedagogiky“ a podobných směrů. Nemyslím, že odtržení mladé generace od hodnotového systému staré generace, což byl program pedagogiky nové levice (a vlastně v něm pokračuje „antipedagogika“ a „černá pedagogika“), by bylo žádoucí cestou ke zlepšení lidské společnosti. Při zdůrazňování práv dětí proti rodičům a dospělým vůbec – to odpovídá výchovným ideálům nové levice – by se nemělo zapomínat ani na povinnosti a zodpovědnost.

Uvedenou charakteristiku je možno podrobněji doložit řadou publikací, které jsou psány z pozic pedagogiky nové levice (či kritické vědy o výchově) nebo z pozic kritiků tohoto pedagogického směru. Pokusím se o to na základě dvou knih, které pohlížejí na německou levicovou pedagogiku 60. a 70. let z různého úhlu pohledu. Zatímco Wolfgang Brezinka v knize „Výchova a kulturní revoluce“ (1974) mapuje oblast německé levicové pedagogiky (tzn. z oblasti původní SRN před spojením s východními spolkovými zeměmi, a v určité míře jde i o konfrontaci s pedagogikou bývalé NDR) z pozice kritika, Christoph Wulf (1978) píše o tomtéž tématu z pozice sympatizanta. Zatímco Brezinka používá přímo označení „Pedagogika nové levice“ již v podtitulu ke své knize „Výchova a kulturní revoluce“, Wulf píše o tomto pedagogickém hnutí jako o „kritické vědě o výchově“. Z formulace výchovných cílů i podrobného zpracování hlavních pojmů kritické teorie (frankfurtské filozofické školy reprezentované jmény Adorno, Dahrendorf, Habermas, Horkheimer, Marcuse) je zřejmé, že jde o totéž pedagogické hnutí, o kterém píše i Brezinka.

Uvedené knihy (Brezinka, 1974; Wulf, 1978) dávají hlouběji nahlédnout do filozofického a politického pozadí západní pedagogiky. V posledních deseti letech se v oblasti pedagogického myšlení i praxe leccos ze zahraničí přivází, hlavně „technologie“, ale i některé myšlenky (např. odmítání „výkonu“ ve škole). Avšak východiska a historie pedagogického myšlení v 60. a 70. letech, v zahraničí, která nás dnes svým vlivem zasahují, zůstávají nepovšimnuty.

Kniha „Výchova a kulturní revoluce“ (Brezinka, 1974) seznamuje se dvěma směry v pedagogice nové levice, s jejím liberálně-utopickým křídlem (které má silné individualisticko-anarchistické tendence) a s levicově-radikálním křídlem (které má blíž k politickému hnutí západoevropských komunistických stran). Uvedená kniha hodnotí pedagogiku nové levice z pozice pedagogiky, které jde o to, aby výchova zajišťovala kontinuitu kulturního života společnosti a kontinuitu společnosti na určité civilizační úrovni vůbec. Je samozřejmé, že si Brezinka uvědomuje nedostatky současné demokratické společnosti s tržním systémem. Chápe, že je nutné mnohé měnit ve společnosti i ve školství. Ovšem odtržení mladé generace od tradičních mravních hodnot představuje podle Brezinky vážné společenské nebezpečí,

kteřé ohrožuje nejen stabilitu společnosti, ale i bezpečnost života ve společnosti. Ostatně aktuální stesky na řadu negativních společenských jevů i u nás, jejichž příčiny by se zřejmě našly právě v odtržení mladé generace od tradičních mravních hodnot, jsou zcela zdůvodněné.

Na první pohled by se mohlo zdát, že Brezinka v knize „Výchova a kulturní revoluce“ hovoří o něčem, co je z dnešního hlediska neaktuální. Avšak mnohé myšlenky, které z pedagogiky „nové levice“ šedesátých let vycházejí, jsou ve výchovné práci naší současné školy velmi aktuální. Mám na mysli například typ výchovy, kterou bychom mohli označit jako antiautoritativní nebo neautoritativní (jde o odmítání výkonu a hodnocení, prosazování svobodného hodnotového vývoje dětí s odmítáním „vnučování hodnotového systému dospělých“ dětem apod.). Pokud někdo tyto pedagogické myšlenky přejímá a prosazuje, je to pochopitelně v rámci pluralistického myšlení ve svobodném demokratickém státě možné. Ovšem volba určitého pedagogického postoje je nepřímou i určitým rozhodnutím o společensko-politické orientaci se všemi důsledky pro vývoj vlastního státu.

Nové levice a pedagogice nové levice šlo o likvidaci státu nejen v podobě kapitalistického zřízení, ale i o likvidaci státu se sociálně-tržní ekonomikou, aby bylo možno vytvořit tzv. „rozumně uspořádanou společnost“. Brezinka poukazuje na to, že nešlo o nic jiného, než o socialistickou utopii.

Nejde o to, že bychom různé pedagogické myšlenky předem zamítali z toho důvodu, že jsou spojeny s ideologií, filozofií a pedagogikou hnutí, které si kladlo za cíl odstranit kapitalistickou společnost. Je možno o různých výchovných cílech diskutovat, uvažovat, co v nich může být nezávislé na politických záměrech původních autorů. Ovšem pro dnešní pedagogické diskuse u nás je důležité uvědomit si, že jde o rozhodování mezi propagováním naprosté (ničím neomezené) svobody dítěte a požadavkem spojení svobody a demokracie s kázní a se smyslem pro povinnost. Naprostá svoboda individua ve smyslu výstřední filozofie Maxe Stirnera (1842, 1844) destruuje mezilidské vztahy a možnost tvořivé spolupráce. Je smutné, že tento typ svobody (aniž se někdo odvolává na Maxe Stirnera) má dnes u nás velké pole působnosti.

Z knihy „Výchova a kulturní revoluce“ vyplývá, že výchovu ke svobodě a demokracii lze chápat různým způsobem.

Uvolnění výchovné práce našich škol (či „rozvolnění“, jak se někdy říká) by nemělo být jen záležitostí nadšeného přijímání novot ve výchově, ale mělo by se k němu přistupovat i s důkladnou znalostí vývoje pedagogiky a výchovné praxe v západní Evropě v 60. a 70. letech, odkud k nám „rozvolnění“ přišlo. Leccos, co tehdy bylo pedagogickým „hitem“, se později začalo brát s kritikou rezervou.

Brezinka ve své knize upozorňuje na to, že pedagogika nové levice získala

v průběhu 60. a 70. let velký vliv na západoněmecké školství a různé výchovné instituce, že obsadila mnoho kateder pedagogiky. Z tohoto důvodu je také možné, že u nás může vznikat poněkud zkreslený dojem o tom, co je v současné zahraniční pedagogice perspektivní.

Zpětně se vracet ke studiu prací z oblasti pedagogiky nové levice a spisů polemických by pro naši současnost a současné dění v oblasti pedagogiky a školství nebylo aktuální, nebýt propagace některých idejí bez ujasnění jejich ideově politických zdrojů.

Neupírám nikomu právo na světový, filozofický, politický nebo pedagogický názor. Ovšem každý by si měl uvědomit, jaké jsou širší důsledky jeho názorů. Zda jimi chce přispět ke kontinuitě života společnosti (u nás v současné době jde o demokratickou společnost s tržním systémem nebo o možnost sociálně tržní orientace), anebo zda mu jde o odstranění „neracionálního systému s panováním“, se „znevůličováním“ a „porobováním“, „vykořisťováním“ a místo toho o vytvoření „racionální společnosti“, kterou se ovšem míní společnost de facto socialistická. Takové byly záměry tzv. emancipační, komunikativní, případě „socialistické“ pedagogiky SRN. Nemusí to jejich stoupenci výslovně uvádět. Stačí, když si prostudujeme „kritickou teorii“, kterou považují představitelé těchto směrů za své teoretické východisko.

Literatura

- BREZINKA, W. *Erziehung und Kulturrevolution. Die Pädagogik der Neuen Linken*. München, Basel: Reinhardt, 1974.
- BREZINKA, W. *Filozofické základy výchovy*. Praha: Zvon, 1996.
- BRÜCKNER, P. Die Transformation des demokratischen Bewutseins. In: AGNOLI, J. a BRÜCKNER, P. *Die Transformation der Demokratie*. Frankfurt: Europäische Verlagsanstalt, 1968, s. 89-194.
- HEISE, H. Von der antiautoritären Erziehung zu einer neuerstandenen Autorität. *Vierteljahrsschrift für wissenschaftliche Pädagogik*, Heft 3, 1978, J. G. 54, s. 380.)
- MENZE, C. Zur Kritik der kommunikativen Pädagogik. *Vierteljahrsschrift für Pädagogik*. 1979, Heft 1., s. 1-23.
- LASSAHN, R. *Grundriss einer allgemeinen Pädagogik*. Heidelberg: Quelle and Meyer, 1977.
- NEUHAUS, R. J. Der vollkommene Revolutionär. In: BERGER, P. L. a NEUHAUS, R. J. *Protestbewegung und Revolution oder Die Verantwortung der Radikalen*. Radikalismus in Amerika. Frankfurt: Fischer, 1971, s. 93-256.
- NOBÜSCH, J. Pädagogik ohne Normen? *Vierteljahrsschrift für wissenschaftliche Pädagogik*, Heft 1, J. G. 54, 1. Quartal 1978, Münster I. W. – Verlag Ferdinand Kamp, Bochum, s. 25.
- NYSSSEN, F. (Ed.) *Schulkritik als Kapitalismuskritik*. Göttingen, 1971.
- SCHALLER, K. *Einführung in die Kommunikative Pädagogik*. Freiburg, Basel, Wien: Herder, 1978.

STIRNER, M. Das unwahre Prinzip unserer Erziehung oder Der Humanismus und Realismus (1842). In *Der Einzige und sein Eigentum und andere Schriften*. Herausg. von Hans G. HELMS. München: Hanser, 1968, s. 7–23.

STIRNER, M. *Der Einzige und sein Eigentum (1844)*. Stuttgart: Reclam, 1972.

WULF, CH. *Theorien und Konzepte der Erziehungswissenschaft*. München: Juventa, 1978.

KŘIVÁNEK, Z. Kde hledat východiska antipedagogiky? *Pedagogická orientace* 2000, č. 2, s. 13–19. ISSN 1211-4669.

Adresa autora: Zdeněk Křivánek, Pedagogická fakulta UK, M. D. Rettigové 4, 116 39 Praha 1